

Lectio de Doctor Honoris Causa
per la Universitat de València

Josep Fontana

València, 5 de febrer de 2016

2016

VNIVERSITAT
D VALÈNCIA

PER A QUÈ NECESSITEM AVUI LA HISTÒRIA

La meva generació es va educar en la convicció que la història de la humanitat era el relat d'un procés ininterromput de progrés, un fet que tenia una de les seves manifestacions més evidents en el creixement econòmic, que estava associat, pensàvem, a l'avenç de la societat cap a un món més lliure i més igualitari. La conjunció d'aquestes esperances animava les nostres aspiracions a un futur de millora col·lectiva.

Els historiadors pensàvem que els homes havien passat d'una primera existència com a caçadors-recol·lectors a una altra en què la invenció de l'agricultura els va permetre accedir a un estadi superior. Era el que Gordon Childe anomenava la "revolució neolítica", que va comportar l'aglomeració de la població a les ciutats, la diferenciació en aquestes de les activitats (agricultors, menestrals, comerciants, funcionaris, sacerdots...), una concentració efectiva de poder econòmic i polític, l'ús dels símbols convencionals de l'escriptura per registrar i transmetre la informació, i de patrons també convencionals de pesos i de mesures, de temps i d'espai que van conduir al naixement de la ciència matemàtica¹.

¹ V. Gordon Childe, *¿Qué sucedió en la historia?*, Barcelona, Crítica, 2002.

Després vindria un llarg període de fluctuacions fins que, al segle XVIII, la revolució industrial hauria permès fer un salt considerable en la capacitat productiva i hauria multiplicat els béns a l'abast dels éssers humans. Un ascens, aquest, que semblava que no havia d'aturar-se mai. En 1930, en plena crisi econòmica mundial, Keynes refermava la seva fe en el futur, en un escrit sobre "Les "possibilitats econòmiques dels nostres néts", amb aquestes paraules:

“Penso amb il·lusió en els dies no molt llunyans del major canvi que mai s’hagi produït en l’entorn material dels éssers humans en el seu conjunt”. La qual cosa el conduïa a la predicció que “el nivell de vida en les nacions progressives, dins d’un segle, serà entre quatre i vuit vegades més alt que el d’avui”, i en la visió d’un món en què n’hi hauria prou amb treballar tres hores al dia, en setmanes de quinze hores, per assegurar la subsistència. Al qual s’afegia una dimensió d’avenç moral, concretada en aquestes paraules: “quan l’acumulació de riquesa ja no sigui de gran importància social, hi haurà grans canvis en els codis morals”².

Perquè semblava clar que el progrés no havia implicat solament l’economia, sinó que tenia una dimensió moral: l’edat antiga havia estat l’època dels esclaus; la medieval, la dels serfs, els temps moderns eren els del homes lliures, que havien guanyat els drets polítics amb la revolució francesa i els socials, amb les lluites obreres de la primera Internacional.

² John Maynard Keynes, *Ensayos de persuasión*, Barcelona, Crítica, 1988, pp. 323-333.

La gent de la meua generació creia veure confirmades aquestes idees, i les esperances de futur que comportaven, en les experiències que havia viscut: havíem vist la derrota del feixisme a la Segona guerra mundial i l'ascens de l'estat del benestar, l'àtom va semblar que havia de resoldre totes les nostres necessitats d'energia, i creïem que l'ús dels antibiòtics ajudaria a acabar amb les malalties. El 12 de setembre de 1978 es va signar la Declaració d'Alma-Ata, que sostenia que l'any 2000 tota la humanitat estaria immunitzada contra la majoria de les malalties epidèmiques i que les atencions mèdiques essencials estarien garantides per a qualsevol home o dona, fos la que fos la seva classe social, raça, religió o lloc de naixement. Era lògic que penséssim en lluitar per tal que es realitzés aquest futur.

Poc a poc, al mateix temps que el present desmentia les nostres grans esperances, descobríem que la visió de la història en què les havíem fonamentat era falsa. Que homes i dones no havien adoptat l'agricultura com un avenç per millorar, sinó com una necessitat, quan les fortes oscil·lacions climàtiques que van seguir la fi de la darrera glaciació van fer difícil la vida dels caçadors-recol·lectors i els van abocar al cultiu de la terra. La implantació de l'agricultura fou un esdeveniment complex i dramàtic. El pas de la vida de caçador-recol·lector a la d'agricultor-ramader no va implicar una millora immediata, sinó un empitjorament de la qualitat de la vida humana i va determinar l'aparició de noves malalties, una existència més curta i un augment de la violència, com a conseqüència de l'apropiació de la terra i de la necessitat de

defensar-la. Aquests havien estat els temps del naixement de la desigualtat i de l'aparició de l'esclavitud³.

Vàrem descobrir, també, que l'ascens de la manufactura i del comerç que va iniciar-se a Europa al segle XVI i que va acabar conduint a la revolució industrial s'havia produït sota el signe de la disminució dels salaris reals dels treballadors i de l'exigència d'una intensificació del treball familiar destinat al mercat, que és el que va portar De Vries a plantejar l'esquema del que ell anomenava la "revolució industriosa", que hauria dut a l'aparent paradoxa que els salaris reals haguessin baixat a Europa entre 1500 i 1800, mentre els inventaris domèstics mostraven un augment de l'equipament de les famílies.

Els estudis d'història antropomètrica, que relacionen l'evolució de l'estatura amb els nivells de vida, confirmen que hi va haver entre 1500 i 1800 evolucions negatives, tant a Anglaterra, com a Holanda o als Estats Units. La conclusió de Van Zanden és que hi va haver "una relació inversa entre desenvolupament i nivell de vida", que obliga a pensar que amplis sectors de la població d'Europa no van treure gaire profit del

³ Josef H. Reichholf, La invención de la agricultura, Barcelona, Crítica, 2009; Bernhard Weninger, "Réponse culturelle aux changements climatiques rapides de l'Holocène en Méditerranée orientale", a Jean-François Berger, ed., Des climats et des hommes, París, La Découverte, 2012, pp. 171-184; Steve Mithen, Thirst. Water and power in the ancient world, Londres. Weidenfeld and Nicolson, 2012, pp. 12-43; Jacob Weisdorff, "Why did the first farmers toil? Human metabolism and the origins of agriculture", a European Review of Economic History, 13 (2009), pp. 157-172; Kent Flannery i Joyce Marcus, The creation of inequality. How our prehistoric ancestors set the stage for monarchy, slavery and empire, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2012.

progrés econòmic que s'estava produint⁴.

Aquesta evolució negativa dels nivells de vida es va perllongar durant el desenvolupament de la industrialització, al menys fins a mitjans de segle XIX, pel que fa a la major part de l'Europa desenvolupada⁵. Hem descobert que la idea que la revolució industrial anglesa s'havia basat en els salaris elevats que havien afavorit la introducció de millores

⁴ J. De Vries, *La revolución industrial. Consumo y economía doméstica desde 1650 hasta el presente*, Barcelona, Crítica, 2009; Jan L. Van Zanden, *The long road to the Industrial revolution: the European economy in a global perspective. 1000-1800*, Leiden, Brill, 2009, "Wages and the standard of living in Europe, 1500-1800", a *European Review of Economic History*, 3 (1999), nº 2, pp.175-197; Robert C. Allen i J.L. Weisgorf, "Was there an 'industrious revolution' before the industrial revolution? An empirical exercise for England, c.1300-1830", a *Economic History Review*, 64 (2011), pp. 715-729; Robert C. Allen, et al., eds, *Living standards in the past. New perspectives on well-being in Asia and Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2005; Roderick Floud, Kenneth Wachter and Annabel Gregory, *Height, health and history. Nutritional status in the United Kingdom, 1750-1980*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990; Roderick Floud et al., *The changing body. Health, nutrition, and human development in the western world since 1700*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

⁵ En referència a Espanya ens cal encara ajustar un model interpretatiu adequat; però els estudis antropomètrics mostren que la minva de l'estatura s'hi ha mantingut fins més tard que a la major part d'Europa, una afirmació que ve a coincidir amb els resultats de l'estudi sobre la mortalitat de Pérez Moreda, Reher i Sanz Gimeno, que mostren que la diferència entre les xifres d'esperança de vida d'Espanya i les de set països europeus avençats es va mantenir fins a començaments del segle xx. (José Miguel Martínez-Carrión, *Anthropometric history of the Iberian world. Lessons we have learned*, Documento de trabajo nº 1108 de la Asociación Española de Historia Económica, octubre de 2011; Vicente Pérez Moreda, David-Sven Reher y Alberto Sanz Gimeno *La conquista de la salud. Mortalidad y modernización en la España contemporánea*, Madrid, Marcial Pons, 2015, p. 26, mostren un empitjorament entre 1860-1864 i 1900-1904).

tecnològiques que augmentaven la productivitat és, com a mínim, discutible. Una explicació alternativa, la de Jane Humphries, sosté que s'ha de considerar també la disponibilitat del treball mal pagat de dones i nens⁶. Al qual s'ha d'afegir, quan analitzem l'èxit de la indústria cotonera, que fins cap a 1900 es va mantenir com la branca més important de la revolució industrial, que el seu creixement hauria estat impossible si, a més de sotmetre a explotació els treballadors locals de les indústries del filat i del teixit, no hagués pogut comptar amb l'aportació, gràcies a l'expansió violenta de l'imperialisme, del treball esclau en les plantacions que permetien disposar de la fibra a baix preu⁷.

Per altra banda, el quadre que ens mostra l'ascens productiu de la revolució industrial resulta incomplet si no li afegim el procés paral·lel de la contrarevolució agrària, que va alliberar de la terra —o dit en termes més exactes, que va expulsar de la terra— uns braços que es van poder utilitzar a baix preu, no solament com a assalariats a la indústria, sinó com a peons per a la gran tasca de la construcció dels canals, els ferrocarrils, els ports i les carreteres que necessitava l'expansió del mercat⁸.

⁶ La versió tradicional a R.C. Allen, "Why the industrial revolution was British: commerce, induced invention and the scientific revolution", a Economic History Review, 64 (2011), pp. 367-384; la crítica, Jane Humphries, "The lure of aggregates and the pitfalls of the patriarchal perspective: a critique of the high wage economy interpretation of the British industrial revolution", a Economic History Review, 66 (2013), pp. 693-714, al qual va replicar Allen, "The high wage economy and the industrial revolution: a restatement", a Economic History Review, 68 (2015) pp. 1-22.

⁷ Sven Beckert, El imperio del algodón. El rostro oculto de la civilización industrial, Barcelona, Crítica, 2016.

⁸ Robert C. Allen, Revolución en los campos: la reinterpretación de la

Les transformacions de la nova agricultura van criminalitzar, en nom del progrés, unes pràctiques mil·lenàries que a la societat burgesa li convenia combatre, com eren les relacionades amb l'ús lliure dels boscos, les pastures i la caça. L'estudi de la delinqüència camperola al segle XIX mostra que aquest ascens del crim rural naixia de l'enfrontament entre dos projectes socials diferents i entre dues concepcions del que significava la llibertat⁹.

Entorn dels anys quarantes del segle XIX el problema dels baixos salaris dels treballadors industrials es va combinar a bona part d'Europa amb els efectes empobridors de les transformacions agràries. Aquests van ser a Anglaterra els anys dels “quarantes famèlics” que Engels va poder veure a Manchester¹⁰; van ser a Alemanya els de la misèria dels teixidors de Silèsia i dels robatoris de llenya dels quals es va ocupar Marx en la Gasetta Renana; van ser a Itàlia els de la generalització del «furto

revolució agrícola anglesa, Zaragoza, Presas Universitarias, 2004, al qual cal afegir el capítol que dedica a la revolució agrícola a The British industrial revolution in global perspective, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, pp. 57-79; E. L. Jones, ed., Agriculture and economic growth in England, 1650-1815, Londres, Methuen, 1967; J.M. Neeson, Commoners: common right, enclosure and social change in common-field England, 1700-1820, Cambridge, Cambridge University Press, 1993; Terry Coleman, The railway navvies: a history of the men who made the railways, Londres, Penguin, 1968.

⁹ Federico Bozzini, Il furto campestre: una forma di lotta di massa nel Veronese e nel Veneto durante la seconda metà dell'800, Bari, Dedalo, 1977; Regina Schulte, The village in court, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

¹⁰ Steven Marcus, Engels, Manchester, and the working class, Nova York, Random House, 1974; John Lea i Geoff Pilling, eds., The condition of Britain. Essays on Friedrich Engels, Londres, Pluto Press, 1996.

campestre»; a Irlanda els de la crisi de la patata..., anys de fam, malaltia i ruïna a tot Europa, que van conduir a les revolucions de 1848.

Tindríem, en conseqüència, desmuntada la vella història del progrés ininterromput en què el creixement hauria beneficiat a tots, transformada en la d'un procés que s'hauria fonamentat en la violència i en la desigualtat. En 1954 Simon Kuznets tractava de donar un nou sentit a aquesta evolució amb una pregunta: “¿La desigualtat en la distribució dels ingressos augmenta o disminueix en el curs del creixement econòmic d'un país?”¹¹. Una pregunta que plantejava un problema tan fonamental com és el de mesurar els costos socials del creixement econòmic.

La resposta, expressada en termes del que s'anomena la “corba de Kuznets”, sostenia que la desigualtat havia augmentat en una primera fase del creixement, però que va començar a minvar en un cert punt, a partir del qual s'iniciava un repartiment més equitatiu dels ingressos. En 1995 Van Zanden va aplicar aquest plantejament a la història econòmica d'Europa, que reinterpretava sostenint que hauríem tingut al llarg de l'edat moderna una associació entre creixement i desigualtat que es va interrompre a l'últim terç del segle XIX, entre 1870 i 1900, moment en què es va iniciar una fase en què “el creixement econòmic va anar habitualment acompanyat d'una disminució de la desigualtat. En conseqüència -afegia- es pot argumentar que hi va haver una súper-corba de Kuznets que va durar segles, i que va estar caracteritzada per una

¹¹ Simon Kuznets, “Economic growth and economic inequality”, a American Economic Review, XLV (1955), nº 1, pp. 1-28.

desigualtat en augment, fins que en algun moment del darrer terç del segle XIX es va produir un canvi de tendència i es va iniciar la disminució de la desigualtat que caracteritzaria el segle XX¹².

Aquesta anàlisi la matisarien després altres investigadors, que mantindrien, però, la conclusió final de Kuznets i de Van Zanden: que en el darrer terç del segle XIX s'havia iniciat una nova fase de millora igualitària, que ens duria fins al segle XX, en què hi va haver guanys indiscutible en els índexs d'igualtat¹³.

El progrés, que havíem desallotjat del seu paper de motor essencial de la història, reapareixia al menys al segle XX i ens retornava l'esperança en el futur. El problema és que aquest canvi, que s'hauria iniciat a finals del segle XIX i que havia tingut la seva etapa més vigorosa en els trenta anys que van seguir a la fi de la Segona guerra mundial, va acabar sobtadament cap a 1975, i no s'ha recuperat en els darrers quaranta anys. Paul Krugman va analitzar aquest fenomen, al qual va

¹² J. L. Van Zanden, "Tracing the beginning of the Kuznets curve: western Europe during the early modern period", a *Economic History Review*, 38 (1995), nº 4, pp. 643-664. El model de la super-corba l'adoptaria també, generalitzant-lo per a Àsia, Osamu Saito a "Growth and inequality, the great and little divergence debate: a Japanese perspective", a *Economic History Review*, 68 (2015), nº 2, pp. 399-419.

¹³ Philip T. Hoffman, David Jacks, Patricia A. Levin i Peter H. Lindert, "Real inequality in Europe since 1500", a *Journal of Economic History*, 62 (2002), nº 2 pp. 322-355, matisaven l'anàlisi i dibuixaven una evolució amb alts i baixos. Els rics haurien tingut el seu període millor entre 1500 i 1650, una etapa en què els pobres sofrien "escassetat d'aliments, habitatge i terra". Després vindrien períodes d'evolució desigual, amb una nova etapa de crisi en els anys 1790-1815 i una millora final en el darrer terç del segle XIX.

donar el nom de “la gran divergència”, una expressió que hauríem de matisar, anomenant-la “la gran divergència social”, per diferenciar-la de l'àmplia literatura del que en història econòmica s'anomena “la gran divergència”, que es refereix a les diferències en l'evolució econòmica dels països europeus i els asiàtics¹⁴.

En relació amb aquesta altra divergència, la de caràcter social que s'inicia cap a 1970, Krugman sosté que “les normes i institucions de la societat nord-americana han canviat, de manera que o han afavorit o com a mínim han fet possible un increment radical de la desigualtat”. Prenent com a pretext la necessitat de superar els efectes de la crisi del petroli, es va emprendre aleshores la lluita contra els sindicats, completada per una sèrie d'acords de llibertat de comerç que van permetre a les empreses deslocalitzar la producció a altres països i importar després els seus productes, amb la finalitat d'afeblir la capacitat dels obrers locals de lluitar per millores de les condicions de treball i dels salaris¹⁵.

William I. Robinson ho explica a partir de la resposta dels interessos empresarials a la crisi dels anys setantes. Una classe capitalista

¹⁴ Una literatura que té els seus orígens en Kenneth Pomeranz i en l'escola d'història econòmica de Califòrnia (Gunder Frank, Goldstone, etc.), sense oblidar les valuoses aportacions de Paul Bairoch, i que ha tingut després un extraordinari desenvolupament, del qual em limitaré a mencionar algunes aportacions recents, com Jeffery G. Williamson, Conercio y pobreza. Cuándo y cómo comenzó el atraso del tercer Mundo, Barcelona, Crítica, 2012; Phillip T. Hoffman, ¿Por qué Europa conquistó el mundo?, Barcelona, Crítica, 2016, el número monogràfic d'Economic History Review, 64 (2011) SI, editat per Stephen Broadberry i Steve Hindle, Asia in the Great Divergence, etc.

¹⁵ Paul Krugman, Después de Bush, Barcelona, Crítica, 2008, pp. 141-170.

transnacional que emergia en aquells moments va optar per reconstruir el seu poder trencant amb els obstacles que l'estat-nació i les demandes de les classes populars dels seus països oposaven a l'acumulació. Van crear aleshores el que es coneix com "el consens de Washington", un acord per a una reestructuració econòmica mundial com a base d'un nou ordre corporatiu transnacional, i van passar a l'ofensiva en la seva guerra contra les classes populars i treballadores¹⁶.

La crisi de 2007-2008 va agreujar encara aquesta evolució en tots els sentits. Però el problema més greu al qual ens enfrontem avui és el d'explicar per què, un cop passada la crisi, prossegueix cada vegada amb més força aquesta dinàmica d'augment de la desigualtat que comporta l'empobriment de la majoria. La qual cosa ens obliga a mirar més endarrere.

Una de les explicacions de la desigualtat actual que ha tingut més èxit ha estat la de Thomas Piketty en el seu llibre El capital al segle XXI, on nega que hi hagi hagut mai una dinàmica que hagi afavorit l'augment de la igualtat. La desigualtat és per a Piketty un tret permanent de la història humana. "En totes les societats i en totes les èpoques –diu– la meitat de la població més pobra en patrimoni no posseeix gairebé res (generalment entorn d'un 5% del patrimoni total), la desena part superior de la jerarquia dels patrimonis posseeix una clara majoria del total (generalment més d'un 60% del patrimoni total, i en ocasions fins a

¹⁶ William I. Robinson, "Reform is not enough to stem the rising tide of inequality worldwide", a Truthout, 1 de gener de 2016.

un 90%), i la població compresa entre aquests dos grups (...) té una part entre el 5 % i el 35% del patrimoni total”¹⁷. Aquest plantejament, que redueix la il·lusió de progrés dels anys feliços entre 1945 i 1975, quan semblava que les coses estaven canviant, a una simple conseqüència del “caos del període entre les dues guerres” i de “les fortes tensions socials que el van caracteritzar”, liquida la història del progrés i retorna una certa estabilitat, o més bé un cert estancament, a tota la història¹⁸.

El que passa és que no és veritat que estiguem avui en una etapa d’estabilitat en els nivells de desigualtat, sinó que un dels aspectes més alarmants de l’evolució actual de les nostres societats és que la desigualtat està experimentant un augment incontrolable, que ha portat a previsions tan angoixoses com la de l’informe d’Oxfam de 2015 que sosté que ens estem aproximant al moment en què, a escala planetària, l’u per cent dels més rics tindrà més riquesa que el 99 per cent restant¹⁹.

Una de les deficiències més greus de la major part de les interpretacions a què m’he estat referint fins ara és que estan construïdes exclusivament sobre les dades de l’economia, com si la seva evolució fos un procés que actua de manera autònoma. Un dels trets que sobta més en el llibre de Piketty és la total absència de qualsevol referència a la política

¹⁷ Thomas Piketty, *Le capital au XXIe siècle*, París, Seuil, 2013, pp. 536-537.

¹⁸ Aquesta mateixa visió despolititzada del problema es donava ja al treball de Thomas Piketty i Emmanuel Saez, “The evolution of top incomes: a historical and international perspective”, National Bureau of Economic Research, working paper 11955, gener de 2006.

¹⁹ Oxfam International, *Wealth: Having it all and wanting more*, gener de 2015.

en la seva interpretació del que ha passat al segle XX, fins al punt que la paraula “sindicats” hi apareix una sola vegada, a la pàgina 491. ¿Es pot interpretar l’evolució a llarg termini dels salaris i de les condicions de treball prescindint de l’actuació dels sindicats? Penso que no.

El mateix Piketty ha hagut de reaccionar, davant l’allau de les crítiques²⁰, acceptant de considerar un factor que no apareix al seu llibre. En una entrevista de la primavera de 2015 deia: “Penso que el poder de la negociació és molt important per determinar les participacions relatives del capital i del treball en l’ingrés nacional”²¹.

Uns anys abans, Acemoglu i Robinson havien examinat aquesta mena d’esquemes evolutius, com el de la corba de Kuznets, i els havien polititzat amb aquesta observació: “Quan el desenvolupament condueix a un augment de la desigualtat pot induir a una inestabilitat política i forçar a les elits dominants a una democratització (...) que porta a canvis institucionals que encoratgen la redistribució i redueixen la desigualtat”. Però aquesta no és una evolució mecànica, obligada, i les respostes polítiques poden ser diferents en un o altre lloc. La disminució de la desigualtat es produiria només en aquelles societats en què es podien desenvolupar “reformes polítiques (...) induïdes per l’augment de les tensions socials i la inestabilitat política” en resposta a la inquietud generada per la desigualtat²².

²⁰ Per exemple, les de William I. Robinson a *Global capitalism and the crisis of humanity*, Nova York, Cambridge University Press, 2014.

²¹ Antoine Dolcerocca i Gokhan Terzioglu, “Interview: Thomas Piketty responds to criticisms from the left”, a *Potemkin Review*, spring 2015 issue.

²² Daron Acemoglu i James A. Robinson, “The political economy of the Kuznets curve”, a *Review of Development Economics*, 6 (2002), nº 2, pp. 183-203.

La seva conclusió seria, per tant, que la desigualtat només canviava quan la tensió social i la inestabilitat política forçaven els poders establerts a fer concessions en el terreny del repartiment dels ingressos. Unes concessions que es realitzaven normalment a través de l'augment dels impostos, que permetien finançar els serveis socials que rep el conjunt de la població²³, i del suport de l'estat a l'actuació dels sindicats per ajudar-los a negociar salaris i condicions de treball²⁴.

Veiem com canvien les visions de Kuznets o Van Zanden quan hi introduïm una dimensió política. Entre 1870 i 1900, quan consideren que s'inicia el canvi de tendència, el que trobem és la culminació de les lluites obreres del segle XIX, que van quallar en la Commune de París de 1871, que va fer néixer la por a una subversió total de l'ordre econòmic

²³ El tema de la redistribució a través de la despesa social dels governs seria una altra forma en què les explicacions polítiques –la pressió dels votants en societats democràtiques, per exemple- s'introduïen per explicar les millores en el terreny de la igualtat: Peter H. Lindert, “The rise of social spending, 1880-1930”, a Explorations in Economic History, nº 31 (1994), pp. 1-37; Sergio Espuelas, “The inequality trap. A comparative analysis of social spending between 1880 and 1930”, a Economic History Review, 68 (2015), nº 2, pp. 683-706.

²⁴ En aquesta línia, tres economistes han fet una interessant aportació basada en una temptativa d'obtenir mesures de llarga durada de la desigualtat, que agafen tot el passat preindustrial, des de l'imperi romà, amb el propòsit d'investigar si “la desigualtat és una conseqüència de la revolució industrial”. L'aspecte més interessant d'aquest treball és que els porta a calcular, usant índexs com el Gini o el Theil, el valor de les “fronteres de la possibilitat de desigualtat” i la “taxa d'extracció”, que són intents de mesurar els límits màxims i el volum real del que podien extreure en un moment determinat els grups dirigents per al seu profit. B. Milanovich, P. Lindert i J.G. Williamson, “Measuring ancient inequality”, National Bureau of Economic Research, Working paper 13550, octubre de 2007, i, dels mateixos autors, “Preindustrial inequality”, a Economic Journal, nº 121 (2010), pp. 255-272.

i social establert, o en la revolta de Haymarket, a Chicago, el 1886, que va acabar en la mort a la forca de quatre treballadors, en un episodi que va donar lloc a la festa obrera del primer de maig.

Una por que seria alimentada de nou en 1917 per la revolució soviètica i per l'extensió del moviment comunista mundial, en moments de malestar social en què es registrava també un auge del moviment llibertari.

La politització ens pot ajudar igualment a entendre quan i perquè es produeix el final d'aquesta època d'avenços de la igualtat, cap a 1975. És el resultat d'una evolució que comencen cap a 1968, amb el fracàs de la il·lusió del comunisme, quan la negativa dels dirigents comunistes francesos a donar suport a París a la revolució dels estudiants i, molt més encara, la incapacitat dels dirigents de la Unió Soviètica i dels països de la seva àrea d'acceptar el desafiament del programa de socialisme amb rostre humà que s'havia plantejat a Praga, demostrarien clarament que la seva vocació revolucionària havia acabat.

Ho il·lustra un dels documents més reveladors del desencant del comunisme soviètic, el diari d'Anatoly Chernyaev, que sostenia en 1972 que en aquells moments "el moviment comunista no és ara altra cosa que un afegit ideològic a la nostra política internacional"²⁵.

S'havia acabat, en efecte, el cicle que Marx i Engels havien iniciat el 1848, que va tenir el seu moment més potent en la revolució de 1917,

²⁵ Anatoly S. Chernyaev, The Diary of Anatoly S. Cherniaev, 1082, National Security Archive, 2012.

com a conseqüència de la qual es va estendre la por al fantasma del comunisme internacional. Aquesta por, que va sostenir la gran mentida de la guerra freda, ocultant el seu component de contrarevolució social, es va anar desmuntant gradualment, fins al moment en què la coalició dels interessos de la poderosa minoria de l'u per mil dels més rics, un cop perduda la por al fantasma revolucionari, va anar directament a la feina de combatre els sindicats, rebaixar els salaris i desballestar l'estat del benestar. S'havia acabat la corba de Kuznets i, amb ella, l'idil·li igualitari del segle XX.

La política va restar segrestada des d'aleshores en mans dels interessos empresarials. Un treball de Martin Gilens i Benjamin Page que analitza les teories dominants sobre la política als Estats Units arriba a la següent conclusió: “La majoria del públic nord-americà té poca influència sobre les polítiques que adopten els governs. Els nord-americans gaudeixen de molts dels trets bàsics d'una governança democràtica, com eleccions regulars, llibertat d'expressió i d'associació (...). Però pensem que si la pràctica política la dominen poderoses organitzacions de negocis i un petit nombre de nord-americans rics, la pretensió que Amèrica del Nord sigui una societat democràcia està seriosament amenaçada”. El treball va ser ressenyat pel Washington Post amb un article que duia el títol d' “Els rics governen”²⁶.

²⁶ Martin Gilens and Benjamin I. Page, “Testing theories of American politics: Elites, interest groups, and average citizens” a Perspectives on Politics, 12 (2014), nº 3, pp. 564-581.

Aquests interessos van acabar controlant també, per les vies del finançament i del mecenatge, universitats, esglésies i institucions de tota mena. “La nostra democràcia està amenaçada de manera directa quan els rics compren els polítics –escrivia Robert Reich-, però no és menys perillosa la tranquil·la i encara més insidiosa compra de les institucions de què la democràcia depèn per investigar, exposar i mobilitzar les actuacions contra el que està passant”²⁷. Es tracta amb això de facilitar l’acceptació universal d’una situació que ens condemna a perpetuïtat al que Christine Lagarde, cap del Fons Monetari Internacional, va definir en una entrevista com “la nova mediocritat”.

Estem en una situació en què està clar que han canviat les regles del joc social que van fer possible en el passat les conquestes que van conduir a l’estat de benestar. La socialdemocràcia, que havia tingut una part fonamental en aquestes conquestes, va acabar acceptant, com senyala Hobsbawm, “la idea que el predomini del mercat fa innecessària la supervivència de la política, entesa en el sentit del que Habermas va definir com l’organització de l’ ‘esfera pública’, en la qual la gent forma les seves opinions i s’uneix per assolir objectius col·lectius”. Però “la sobirania del mercat –afegeix Hobsbawm- no és un complement de la democràcia liberal, sinó una alternativa a aquest sistema. De fet és una alternativa a tot tipus de política, ja que nega la necessitat de prendre les decisions polítiques, que són precisament decisions relacionades amb interessos comuns o de grup”²⁸.

²⁷ Robert Reich, “The political roots of widening inequality”, a American Prospect, Spring 2015; la darrera cita es de “The big chill: How big money is buying off criticism of big money”, article al seu blog, 6 d’abril de 2015.

²⁸ Aquesta cita enllaça dos textos que procedeixen d’E. Hobsbawm, Guerra y paz en el siglo XXI, Barcelona, Crítica, 2007, p. 110 i Cómo cambiar el mundo, Barcelona, Crítica, 2011, p. 424.

La forma com les noves regles afecten la situació dels treballadors resulta fàcilment visible en la degradació de les condicions a què es veuen sotmesos. Segons l'Organització Internacional del Treball un 48 per cent dels ocupats ho estan en llocs "vulnerables", amb el risc de no tenir ni uns ingressos assegurats ni accés a la seguretat social. Una situació que ha anat augmentant amb l'auge del "treball flexible", que es dóna cada vegada més en les empreses que ocupen un gran nombre de treballadors, on abunden els contractes de deu, de vuit i fins i tot de zero hores. Els contractes de poques hores, que no garanteixen un mínim de paga i obliguen els treballadors a estar sempre disponibles per quan se'ls necessiti, no solament vulneren les normes sobre estabilitat en el treball que s'havien guanyat en dos-cents anys de lluites sindicals, sinó que superen fins i tot les regles de l'esclavitud tradicional, en què el propietari tenia al menys l'obligació d'alimentar l'esclau²⁹.

Som en moments en què aquesta degradació del treball que ha fet aparèixer el fenomen del "treballador pobre", del que té ocupació però no aconsegueix el suficient per cobrir la seva subsistència –un estudi molt recent sobre les grans ciutats nord-americanes indica que el 42 per cent de les persones que recorren a obtenir aliments d'emergència tenen una ocupació ³⁰- s'atribueix a la fi del creixement: a un "estancament

²⁹ International Labor Organization, Global employment trends 2014, Ginebra, 2014, p. 11; Rowena Mason, "Jobseekers being forced into zero-hours roles", a The Guardian, 5 de maig de 2014.

³⁰ The United States Conference of Mayors, Hunger and homelessness survey, Washington, desembre de 2015.

secular”, en paraules de Larry Summers³¹. Un plantejament que va sovint associat al de la decepció davant de les promeses incomplides de l’avenç tecnològic³².

El que aquestes teoritzacions no ens expliquen és per què aquest estancament coincideix amb l’augment constant de la riquesa de l’u per mil dels més rics. I el que ens amaguen del tot són les bases polítiques que han fet possible aquest repartiment desigual dels costos de les crisis. Analitzant el capitalisme actual, l’economista xilè José Gabriel de Palma, ens invita a descobrir la forma en què el neoliberalisme promou un tipus especial de ‘desordre’ que ajuda a legitimar la supremacia del capital, per tal com només ell pot prosperar en un entorn inestable i de riscos elevats.

En aquest escenari, afegeix, “la major part de les vigoroses lluites polítiques, socials i econòmiques que ens van aportar tanta civilització, des de la vaga del port de Londres en 1889, el Ford-T, la por del contagi dels ideals utòpics dels primers soviets, el New Deal i Keynes, tot s’ho ha

³¹ La millor anàlisi dels plantejaments de Summers es pot trobar al volum col·lectiu Coen Teulings i Richard Baldwin, eds, Secular stagnation: Facts, causes and cures, Londres, CEPR (VoxEU.org eBook) 2014. En la mateixa línia, en una interpretació històrica molt discutible, Robert J. Gordon, The rise and fall of American growth, Princeton, Princeton University Press, 2016.

³² “Fins cap a 1970 tots creiem que l’avenç de la tecnologia faria en el futur el que havia fet en el passat: produir una ràpida i indiscutible millora en gairebé cada aspecte de la vida. Però no ha estat així. I encara que factors socials –sobre tot una desigualtat en augment- han tingut un paper important en aquesta decepció, no deixa de ser veritat que la tecnologia no ha complert les nostres expectatives”, Paul Krugman, “Things to celebrate, like dreams of flying cars”, a New York Times, 25 de desembre de 2015.

endut el vent”³³.

En la tasca comú per cartografiar el panorama del món en què vivim, per trobar camins cap al futur que ens retornin l’esperança, als historiadors ens toca ara revisar la visió establerta en què es basava el vell relat sobre l’avenç imparabile del progrés social, per reinterpretar-lo com una lluita entorn de la llibertat i la igualtat, que s’ha desenvolupat de manera incerta, amb victòries parcials i una llarga derrota final que amenaça el nostre futur.

Ens cal entendre bé el que ha passat per tal d’ajudar a trobar camins de sortida i mètodes de lluita que ens permetin evitar el risc en què estem de perdre del tot, i reprenc per a dir-ho les paraules de Palma, “la major part de les vigoroses lluites polítiques, socials i econòmiques que ens van aportar tanta civilització”.

³³ José Gabriel de Palma, “Homogeneous middles vs. Heterogeneous tails, and the end of the ‘Inverted-U’: the share of the rich is what it’s all about”, Cambridge Working Papers in Economics, 1111, gener de 2011, pp. 39-40.

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

DIPÒSIT LEGAL
V- 89- 2016

EDITA
Universitat de València
Gabinet del Rector

DISSENY
Universitat de València
Unitat de Web i Màrqueting

IMPRESSIÓ
Novabernia, S.L.U.

Tots els drets reservats

